

К., 2004. – № 13 (4). **3.** Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2006 р. Міністерства охорони навколишнього природного середовища // Офіційний сайт Міністерства охорони навколишнього природного середовища. – www.menr.gov.ua. **4.** Екологічне право України: Підручник / А.П. Гетьман, М.В. Шульга, В.К. Попов та ін.; За ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Х., 2005. – 384 с. – С. 275. **5.** Тихий П.В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни: Дис. к.ю.н. – Х., 2000. – С. 89. **6.** Ультин А.А. Охота и закон. – М., 1987. – С. 142. **7.** Басай В.Д. Відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями: Дис. к.ю.н. – Львів, 1996. – С. 136. **8.** Рижак І.В. Напрями оптимізації ведення мисливства в рівнинних лісах заходу України (на прикладі копитних): Автореф. дис. ... канд. сільськогосп. наук. – Львів, 1997. – С. 9–10. **9.** Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 р. **10.** Про мисливське господарство і полювання: Закон України від 22.02.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 12. – Ст. 442.

Л. Д. НЕЧИПОРУК

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТИ ТВАРИННОГО СВІТУ

Раскрываются особенности правового регулирования охраны и рационального использования объектов животного мира. Статья указывает на отдельные элементы правособственности, правоиспользования и прораспоряжения объектами животного мира. Обращается внимание на международно-правовое регулирование этих прав.

The features of maintenance of such legal category are certain in the article, as a right of ownership. An author accents attention on the right of ownership coming from bases of nature protection legislation of Ukraini. Using experience of Ukraine, and also experience of countries of the CIS, in investigational basic suggestions are formulated in relation to perfection of current legislation on questions the right of ownership on the objects of animal kingdom. An author analyses the separate patterns of ownership on the objects of animal kingdom, specifying on expedience of application each of them in Ukraine.

Власність – категорія економічна, через яку проявляється характер зв'язку суспільних систем, колективних груп, окремих індивідів з об'єктами матеріального світу та результатів матеріального виробництва, його предметами і речами. Ця категорія визначає порядок розподілення об'єктів матеріального світу, порядок їх присвоєння, визнання «своїми» для одних і «чужими» для інших суб'єктів суспільних відносин. Вона є визначальною у відносинах, оскільки через характер привласнення – матеріальну, економічну сторону проявляється їх соціальна сторона – взаємодія та взаємовідносини між суб'єктами. Саме з метою врегулювання останніх будь-які відносини закріплюються за допомогою норм права. І тоді власність у правовому розумінні набуває форми права власності. В юридичній науці термін «право власності» вживається в двох значеннях: об'єктивному і суб'єктивному¹.

Право власності в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм, які регулюють відносини власності в тій чи іншій правовій системі, закріплюють во-

© НЕЧИПОРУК Любов Дмитрівна – старший викладач Ужгородського національного університету

лодіння, користування та розпорядження власністю, охороняють і захищають власність від протиправних дій третіх осіб. Стосовно екологічного права об'єктивне право власності – це система правових норм земельного, водного, лісового, гірничого, фауністичного, природоохоронного законодавства, що регламентують правовідносини в сфері реалізації повноважень, породжених власністю на природні ресурси.

Право власності у суб'єктивному розумінні – це закріплена у відповідних нормах можливість конкретного власника володіти, користуватися, розпоряджатися належно йому власністю (предметами, об'єктами, майном) на власний розсуд, але в межах, передбачених законом. Суб'єктивне право власності на природні ресурси – це сукупність повноважень суб'єктів екологічних правовідносин щодо володіння, користування та розпорядження належними їм природними ресурсами. Суб'єктивне право власності носить абсолютний характер. Це означає, що саме правомочному суб'єкту належать виключні права щодо володіння, користування та розпорядження природними ресурсами і поведінка всіх інших осіб – не власників – повинна бути відповідною, тобто такою, що не перешкоджає власнику здійснювати належне йому суб'єктивне право.

У радянському законодавстві, як і в юридичній науці, панував постулат «непорушності виключної загальнонародної власності на природні ресурси»². У зв'язку з переходом незалежної України до ринкової економіки постало питання про необхідність перегляду концептуальних підходів до розуміння змісту права власності на природні ресурси. Однак зміни до чинного екологічного законодавства щодо запровадження приватної власності на природні ресурси вносилися настільки непослідовно, що наразі ми маємо справу із величезною кількістю правових колізій в екологічному праві, а також між актами екологічного і цивільного законодавства. Ця ситуація неупорядкованості правових відносин щодо власності на природні ресурси породжує численні проблеми у юридичній практиці.

Після прийняття Закону України «Про тваринний світ» потрібно по-новому поглянути на питання, що стосуються права власності на тваринний світ. Минулі наукові розробки в цій сфері, що зберігають своє значення, проте в нових соціально-економічних умовах багато в чому застаріли. При відсутності спеціальних досліджень з правових проблем використання й охорони тваринного світу в умовах ринкової економіки поза увагою практичних працівників залишаються особливості юридичної природи права власності на тваринний світ. Така ситуація негативно впливає на процеси організації раціонального використання й охорони тваринного світу. Саме тому автор ставить собі за мету дослідити окремі аспекти власне змісту права власності на об'єкти тваринного світу, а також проблемні питання реалізації цього права за законодавством України. Окремі аспекти досліджуваного питання були предметом вивчення ряду зарубіжних та українських вчених, зокрема таких, як: В.І.Андрейцев, М.М.Брінчук, Ю.О.Вовк, С.С.Константиніді, О.С.Колбасов, Н.Р.Малишева, В.Л.Мунтян, Н.І.Титов, П.В.Тихий, Ю.С.Шемшученко та ін. Проте роботи цих вчених присвячені скоріше праву власності на природні ресурси взагалі.

Право власності є безстроковим, його сутність полягає у привласненні. Згідно з ч. 1 ст. 316 Цивільного кодексу України, правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Юридичним змістом права власності прийнято вважати правомочності володіння, користування та розпорядження майном, які, на думку

А. Севрюгова, уособлюють обсяг юридичної влади власника³. Цивільний кодекс регулює правовідносини власності на природні ресурси у ст. 324 і 325. Ст. 324 Цивільного кодексу дослівно відтворює положення частин 1 і 2 ст. 13 Конституції України про те, що природні ресурси у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Частина 3 ст. 325 Цивільного кодексу передбачає, що склад, кількість та вартість майна, що може перебувати у приватній власності, не є обмеженими. Законом може бути встановлене обмеження розміру земельної ділянки, яка може перебувати у власності фізичної та юридичної особи.

Дещо по-іншому правовідносини власності на природні ресурси врегульовані у більш давніх Законах України «Про власність» від 7 лютого 1991 р.⁴ (втратив чинність з 27 квітня 2007 р.)⁵ і «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. Закон «Про власність» взагалі містив внутрішню колізію, проголошуючи у ст. 9 землі та інші природні ресурси об'єктами права виключної власності народу України, але передбачаючи у ч. 1 ст. 13 право приватної власності на земельні ділянки. Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» у ч. 1 ст. 4 проголошує, що природні ресурси є власністю народу України. Однак з набранням чинності Конституції України від 28 червня 1996 р. положення цих нормативних актів втратили чинність як такі, що суперечать статтям 13 і 14 Конституції України.

Норми Конституції також є предметом наукових дискусій. Суперечливими є два положення ст. 13 Конституції: про те, що Український народ може бути суб'єктом права, і про те, чи передбачає ст. 13 Конституції виключно народну власність на природні ресурси⁶. У теорії права переважна більшість науковців відкидає ідею правосуб'єктності народу: наприклад, на думку О. Скакун, «ступінь персоніфікації, організованості народу не дозволяє вважати його безпосереднім суб'єктом юридичних відносин»⁷. У міжнародному праві визнають правосуб'єктність націй, що борються за свою незалежність, лише у разі наявності політичної організації, що офіційно представляє цю націю, організовує її як єдине ціле.

На нашу думку, про суб'єкта права можна говорити тільки щодо особи, яка має єдину цілісну свідомість (розум) і єдину волю. Така особа здатна цілеспрямовано впливати на об'єкт, підпорядковуючи його своїй волі. Людина як істота розумна, природно є здатною бути суб'єктом. Для квазісуб'єктів, таких, як юридична особа чи держава, виразником єдиної свідомості та єдиної волі є її органи. Якщо такі органи є колегіальними – можна вести мову про колективний розум чи колективну волю, яка, проте, є єдиною волею одного цілісного суб'єкта. Народ як сукупність людей взагалі не є суб'єктом права і не може мати жодних прав і обов'язків, позаяк не має єдиної свідомості та єдиної волі. Як же тоді розуміти положення ст. 13 Конституції про те, що Український народ може бути суб'єктом права власності?

На нашу думку, для тлумачення ст. 13 Конституції необхідно застосувати історичний метод. Річ у тому, що ст. 31 Закону «Про власність» передбачала поділ державної власності на загальнодержавну та комунальну (власність адміністративно-територіальних одиниць). Аналіз ст. 13 Конституції показує, що сутність вищенаведеної класифікації не змінено, просто сталася заміна деяких понять: замість поняття «державна власність» використовується поняття «власність Українського народу», а замість поняття «загальнодержавна власність» у Консти-

туції використовується поняття «державна власність». Тепер все стає на свої місця і ми, розуміючи, що Український народ не є суб'єктом права, можемо вживати термін «власність Українського народу» на позначення публічної власності, тобто державної і комунальної власності разом. Такий висновок підтверджується положенням ст. 13 Конституції про те, що від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади і органи місцевого самоврядування. Народ не може виступати у правовідносинах інакше, як через державу чи місцеве самоврядування. Навіть референдум не свідчить про правосуб'єктність народу, тому що це є лише інструмент державної влади, який визначається законодавством, встановленим державою, та забезпечується державними органами. Тут також суб'єктом виступає держава, а не народ.

Другим дискусійним моментом ст. 13 Конституції є виключність народної власності на землі та інші природні ресурси. Але серйозною перепоною для тих, хто відстоює цю позицію, є ст. 14 Конституції, яка передбачає право громадян і юридичних осіб на землю в Україні (тобто право приватної власності). Виходячи з припущення, що з усіх можливих варіантів тлумачення необхідно вибрати безколізійний варіант, тобто що Конституція не має внутрішніх колізій, ми не можемо тлумачити ст. 13 Конституції у спосіб, що передбачає виключність народної (публічної) власності на природні ресурси, інакше це суперечитиме ст. 14 Конституції.

Підсилює нашу позицію також засада історизму: відповідно до ст. 11 Конституції України від 20 квітня 1978 р. у виключній власності держави (підкреслено мною – Л.Н.) перебували земля, її надра, води, ліси. Конституція 1996 р., прибравши означення «виключній», тим самим скасувала попередню норму, а не підтвердила її. Якби законодавець мав на увазі виключність народної (публічної) власності, він би залишив формулювання Конституції 1978 р., але Конституція 1996 р. націлена на впровадження ринкових відносин і приватизацію природних ресурсів, тому ст. 13 передбачає, що природні ресурси є об'єктами права власності Українського народу, але це не виключає можливості перебування їх у приватній власності.

Нарешті, юридичне тлумачення ст. 13 Конституції показує, що екологічне законодавство передбачає приватизацію практично всіх природних ресурсів, які можуть перебувати у власності, що також підтверджує юридичну неспроможність позиції науковців, які тлумачать ст. 13 Конституції як виключно народну (публічну) власність на природні ресурси.

У ході підготовки остаточної редакції Закону «Про тваринний світ» виникло питання про доцільність збереження інституту права власності. Деякі із учених і фахівців висловлювали думку про згубність застосування цього інституту, що є, на їхню думку, цивільно-правовою категорією.

Дійсно, правова наука й законодавство про тваринний світ майже не розкривають поняття й зміст права власності на цей природний ресурс. Проте законодавець не визнав за необхідне погодитися з даними доводами. І не тільки через те, що відповідно до статті 13 Конституції України «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією», але й у

зв'язку із теоретичною та практичною невідповідністю нашої правової системи до заміни інституту права власності на тваринний світ якою-небудь іншою сукупністю юридичних норм. У зв'язку із цим виникає питання про те, чи варто вважати право власності на тваринний світ поняттям, ідентичним поняттю права власності на майно. Відповісти на це питання можливо тільки на основі характеристики об'єкта права власності на тваринний світ.

Нині особливе значення має проблема, пов'язана з визначенням самого змісту права власності. Конституція України говорить про можливість володіння, користування й розпорядження природними ресурсами. Якщо виходити з аналогії із цивільним законодавством, то ця тріада правомочностей повинна становити набуття права власності на об'єкти тваринного світу. Закон «Про тваринний світ» обмежується згадуванням про регулювання ним відносин по володінню, користуванню й розпорядженню об'єктами тваринного світу. Одночасно предметом його регулювання є лише відносини в галузі використання й охорони тваринного світу.

Таке положення не випадково. Законодавство про тваринний світ завжди регулювало питання державного управління в галузі охорони й використання тваринного світу, а категорія власності в основному застосовувалася як засіб усунення приватної власності на об'єкти тваринного світу й знаходження їх у ринковому обороті.

Нове законодавство вимагало нового бачення проблеми. Проте юридична наука залишилася байдужою до зазначених питань. Наприклад, згідно із Законом «Про тваринний світ» користувач здійснює право володіння й користування об'єктами тваринного світу. При відсутності в юридичній науці й практиці чіткого розуміння питання про те, що являють собою правомочності володіння, користування й розпорядження об'єктами тваринного світу, неминуче виникне небезпека довільного застосування норм цивільного права без врахування специфічних характеристик тваринного світу.

Цивільне право визначає володіння як можливість особи мати в себе майно. Об'єкти тваринного світу перебувають у природному середовищі в стані природної волі. За таких обставин говорити про те, що їх можна мати в себе так само, як майно, досить проблематично. Проте це не може означати відсутність можливості володіти об'єктами тваринного світу, оскільки тоді не можна вести мову про право власності. У зв'язку із цим треба зробити висновок, що володіння є частиною права власності на тваринний світ і не може розглядатися ізольовано від нього. Більше того, поняття «володіння» запозичено із цивільного права лише для позначення приналежності об'єктів тваринного світу особам, які використовують і охороняють диких тварин. Такими особами може бути держава, від чийого імені діють відповідні органи державної влади, або користувачі тваринного світу, які здійснюють ведення мисливського господарства, займаються рибним господарством або іншою діяльністю, пов'язаною з охороною й організацією раціонального використання об'єктів тваринного світу. Якщо фізична або юридична особа не має відповідного господарства, куди входять мисливські угіддя, рибгосподарські водні об'єкти або інші відособлені природні ресурси, то вона не може володіти об'єктами тваринного світу. Просто мисливець або рибалка не має відповідного господарства й користується дикими тваринами, що перебувають у володінні інших осіб. На відміну від власника майна власник тваринного світу не в змозі панувати над ним. Можна сказати, що володіння об'єктами тваринного світу не може розглядатися у відриві від природних ознак тваринного світу й середовища його

го перебування. Отже, володіння тваринним світом має розглядатися в єдності з питаннями володіння ділянками земель, лісу й водних об'єктів, де можуть жити дикі тварини.

Володіння щодо тваринного світу має свої особливості, зумовлені природою й властивостями живих організмів. Ці особливості зумовлені у першу чергу тим, що об'єкти тваринного світу перебувають у стані природної волі й постійному русі, тому до них практично неможливо застосувати право володіння. Як можна володіти птахом, що літає в небі, рибою, що плаває в річці, а тим більше в річці, що є прикордонною? Чи можна повною мірою володіти мігруючими видами тварин і птахів?

Щодо цього право власності на тваринний світ має певну подібність із правом власності на води. Згідно з Водним кодексом України поняття володіння не може бути застосовне у всій повноті до водних об'єктів, оскільки зосереджена в них вода перебуває в стані безперервного руху й водообміну. У водному законодавстві питання про право власності на води вирішене шляхом закріплення в праві поняття «водний об'єкт», який включає як води, так і землі, де вони зосереджені, і до якого застосовується конструкція права власності.

Щодо тваринного світу цього зробити не можна. У праві не можна зв'язати в єдине ціле живий організм і, припустимо, земельну ділянку або інший об'єкт природи. Таким чином, зміст права власності на тваринний світ зводиться тільки до однієї правомочності – розпорядження. Із цього треба зробити й інший висновок. Чи доцільно закріплювати в законодавстві право власності на тваринний світ і закріплювати систему правового регулювання охорони й використання цього природного об'єкта із правом власності на нього. Не було б більш юридично обгрунтованим закріплення в законодавстві права територіального верховенства України на тваринний світ? Аналогічний приклад відносно частини тваринного світу вже є – це суверенні права і юрисдикція України на живі ресурси континентального шельфу й виняткової економічної зони України.

1. *Екологічне право України*. Підручник. – К., 1998. – С. 45.; 2. *Бондар Л.О., Курзова В.В.* Правові проблеми власності на природні ресурси // *Часопис Київського університету права*. – № 4. – 2001. – С. 45. 3. *Севрюков А.* Право собственности на природные ресурсы // *Вестник Московского государственного университета*. – 1995. – № 3. – С. 14. 4. *Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України*: Закон України від 27.04.2007 // *ВВР України*. – 2007. – № 4. – Ст. 65. 5. *Про власність*: Закон України від 7.02.1991 // *ВВР УРСР*. – 1991. – № 2. – Ст. 65. 6. *Бондар Л.О., Курзова В.В.* Цит. праця. – С. 47. 7. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права. Підручник. – Х., 2005. – С. 121.